

Sanat, Ahlâk Ve Eğitim İlişisine Dair

M. Fatih ANDI
Edebiyat Fakültesi
İstanbul Üniversitesi
Türkiye
andifatih@gmail.com

Özet: Sanat, ahlâk ve eğitim üç toplumsal etkinlik alanıdır. Bunlardan sanat “güzel-çirkin”, ahlâk ise “iyi-kötü” kavram ikilisine dayanır ve kendi ilkeleri ve zeminleri üzerinde oluşur. Ancak her iki alan da birbirleri hakkında kendileri açısından değer yargıları geliştirebilirler. Dolayısıyla bu durum, “ahlâk açısından sanat” yahut “sanatın gözüyle ahlâk” gibi yaklaşımları mümkün kılar. Bu iki alanın aralarındaki bu ilişki, eğitim için de geçerlidir. Bilhassa ahlâk ve eğitimin kesiştiği “ahlâk eğitimi” alanında sanattan faydalanma gereklidir. Bu “iyi”nin “güzel”le örtüşmesi olacaktır ki, etkisi de daha kuvvetli ve kalıcıdır.

Ahlâk ve sanat iki toplumsal etkinlik alanıdır. İkisi de kurallar, kabuller ve normlar üzerine inşa edilirler. Bütün toplumsal kurum ve faaliyetler gibi birbirleriyle kesiştikleri alanlar vardır. Fakat bu kesişme kümeleri belki de diğer pek çok alana göre daha fazladır. Bu biraz da üzerinde yükseldikleri temel kavram ve kriterlerin birbirine yakınlığından ve aralarında kolayca kurulacak etki-tepki mekanizmasından neş’et etmektedir. Sanat “güzel ve çirkin”, ahlâk ise “iyi ve kötü” temel kavram kutupları etrafında teşekkül eder. Bu temel kavramlar, insanlık tarihi boyunca tartışılmış, toplumlara yön vermiş, çevresinde saflar tutulmuş kavramlardır. İnsanlar hayatı bu kavram kutupları çevresinde tuttıkları saflara, bu kavramları algılayış tarzlarına göre yaşarlar demek yanlış olmaz. Bu açıdan, aynı zamanda bunlar hayatı yaşayış ve algılayışta çok önemli değer yargılarıdır.

Ve bu ikili kavram kümesi, birbirlerinin alanlarına sarkmaya, müdahil olmaya, daha doğrusu birbirlerinin yerine konmaya, karıştırılmaya çok müsaittirler.

İnsanoğlu güzeli isteyip çirkinden yüz çevirmeye, iyiyi isteyip kötüden uzak durmaya fitraten yatkındır. Bu yatkınlık onun yapıp ettiklerine, tercihlerine ve kabullerine de yansır.

Bu kavramlar ve besledikleri değer yargıları, geleneksel toplumlarda inancın/dinin şekillendirdiği bir kriterler süzgecinden geçerek oluşmaktaydı. Bu kriterleri yapan, daha doğrusu kontrol eden temel kavram “kutsal” idi.

Geleneksel sanat ve ahlâk telakkileri Mutlak Hakikat’in belirleyiciliği ile bu iki alanın kurallarını oluşturmakta ve kabullerini bu mutlak ölçü ile yoğurmaktaydılar. Bu noktada ya Mutlak Hakikat’e uygunluk yahut daha ideal bir hedef olarak, bizde Necip Fazıl’ın dediği gibi, “Mutlak Hakikat’i arama” ana gaye olmaktadır.

Ancak Batı’da Aydınlanma Çağı ve sonrasında bu durum değişmeye başladı. Bu, Batı’nın tarihi içerisinde “kutsaldan kopuş” süreci idi ve bu süreçte yukarıda andığımız kavramlar ve bunların dayandırılacağı ölçüler de sıkı bir şekilde sorgulanmaya, bu sorgulayış sonrasında ise değişmeye başladı. Yani iyi-kötü, güzel-çirkin kavramlarına da yeni anlamlar yüklenmeye çalışıldı. Yüklenmeye çalışılan yeni anlam yüklerini belirleyici üst ölçütler olarak da modern düşüncenin önemli bir yanını teşkil eden “yenilik” ve “özgünlük” kavramları rölativist ve ilerlemeci mantığa paralel bir biçimde öne çıktı.

Rölativizm, bağlanılacak mutlak, değişmez ve evrensel bir ölçünün bulunmadığı düşüncesidir.. Bu düşünceye göre “doğru” ve buna bağlı olarak, güzel ve çirkin, iyi ve kötü kişiden kişiye, toplumdan topluma, çağdan çağa değişmektedir. Bu ise değerler skalasının sınırlarını çizen mutlak bir ölçünün bulunmadığını kabul etmek demektir.

İlerlemeci anlayış ise insanlık tarihinin, “zaman” içinde her zaman basitten mükemmele uzanan bir seyir takip ettiğini söyler. Bu durum, gelişmeci ve değişimci zihniyeti doğurur. Burada insanın gelişme yolunda değişimini sağlayan tek etken zaman/çağdır. Zamanın akışı içinde "yeni" şeyler daima iyi, eskiden kalan veya eskiye ait olanlar ise kötüdür. Bu takdirde denilebilir ki, norm’ları belirleyen zamandır. İyiye ve kötüye anlam veren de odur.

Modern dünya görüşlerinin sırtını dayadığı bu iki yaklaşım tarzı, geleneksel toplumların süregelen sanat kriterlerini de değiştirmiş, tartışılır kılmıştır. Bunun neticesinde meselâ sanatta aykırının, kötülüğün, çirkinin bir değer olarak öne çıkarıldığı örnekler görmemiz mümkün olmaya başlamıştır.

Buna paralel bir tutumla geleneksel ahlâk telakkileri de tartışılmış, ahlâkın göreceliliği ele alınmış, ahlâki kural ve kabullerin uyulması gereken şeyler olup olmadığı üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Geçmişlerinden itibaren mahiyetleri ve algılanışları itibarıyla zaten birbirine yakın ve geçişken iki kavram kutbuna sırtını yaslayan bu iki alan, yani ahlâk ve sanat böylelikle modern zamanlarda daha kaypak bir zeminde kaymaya, çok daha “farklı ve değişken” görünüm ve yaklaşımlarla ortaya konmaya, bunun bir uzantısı olarak da birbirinden çok farklı teorik yorumlara, pratik uygulamalara ve kabuller yelpazesine sahip olmuştur.

Baştan itibaren söylediklerimiz çerçevesinde, sanat ve ahlâk ilişkisini bugünün modern(leşmiş) toplumunun bir mensubu sıfatıyla, sanata ve ahlâka muhatap olan modern bireyler olarak, her şeyden önce bu değişken ve kaypak ilgi, beklenti ve yorumlar eşliğinde ele almamız gerektiği vurgulanmalıdır.

Modern toplumlarda tek bir sanat ve ahlâk anlayışı ve modern düşüncede tek bir iyi-kötü ve güzel-çirkin kutuplaşması yoktur. Bu durum, tartışacağımız konuyu çok boyutlu, çok yönlü ve yoruma fazlasıyla açık bir hale getirmektedir. Nitekim bu konuda kendisini gösteren teorik çeşitlilik her iki alanda da göze hemen çarpar.

Sanat ve ahlâk geçmişten bugüne sürekli bir etkileşim ve alışveriş içinde bulunmuştur dedik. Geleneksel toplumlarda, ahlâk ve onu yapan inanç sistemi sanatın da belirleyici üst kurallarını ortaya koymuştur. Yani sanat, ahlâka uygunluğu ölçüsünde değer taşımıştır, ahlâk ise kutsala...

Bizde ve Müslüman-Doğu sanat geleneği içerisinde bu durum kendisini en fazla edebiyatta belirgin olarak ortaya koyar. Bu, biraz da edebiyatın İslâm sanatının ağırlık noktasını teşkil etmesiyle de ilgilidir.

Edebiyat bizde sürekli, kelimenin iştikakından da hareketle, ahlâklı olmanın bir vasfı olan “edeb”le ilişkilendirilmiş, edebiyata edepli olmayı öğreten, “ahlâka hâdim” bir sanat alanı gözüyle bakılmıştır. Genel toplumsal ahlâkın dışına çıkmayan bir edebiyat anlayışı, bizim klasik edebiyatımızın yaygın ve baskın niteliği idi.

*“Şairiz, şeyn verir şânımıza
Giremez fâhişe dîvânımıza.”*

diyen eski şair, bunu dile getiriyordu.

XIX. yüzyıldan itibaren, modernleşme süreci içerisinde, edebiyatta en çok üzerinde durulan konulardan birisi bu olmuştur. Fakat ilginçtir ki, bu süreçte Batılı Romantizm, özellikle de Realizm ve Naturalizm akımlarının gölgesinde sahiplenilen “yeni” ahlâkîlik anlayışı eşliğinde en çok sorgulanan ve çoğu kez de dışlanan Divan Edebiyatının metinleri ve geleneksel temâşâ sanatları olmuştur. XIX. yüzyılın edebiyatçı aydını, değiştirmek istediği toplumsal yapıyı, oluşturmak istediği “yeni insan” modelini edebiyatın yardımı ile ortaya koymaya çalışıyordu. Edebiyatın adeta entellektüel olmanın vazgeçilmezlerinden kabul edildiği bu çağlarda, modernleşmeci Türk entellektüeli edebiyata da bu doğrultuda bir pay biçiyor ve yaptığı tanımlamalara, misyon ve vizyon belirleme çabalarına hep eskinin edebiyat-edeb, edebiyat-ahlâk bağlamında, fakat “yeni”nin ahlâk ve insan modelleri arkasından bakmaya çalışıyordu. Ne de olsa “dualite” dönemin aydınının genel karakteristiği idi.

Sözelimi Yeni Türk Edebiyatının öncülerinden Şinasî, yapmaya çalıştığı edebiyat tanımının belirleyici paydası olarak “edeb” kavramının üzerine bastırıyordu: “Fenn-i edeb bir marifetdir ki, insana haslet-âmûz-ı edeb olduğu için edeb ve ehli edîb tesmiye kılınmıştır.”

Devrin bir başka önemli ismi Ahmed Midhat Efendi, pek çok yazısında edebiyata ahlâk noktainazarından bakmış ve bilhassa romanları ve romancılığı bu açıdan sorgulamıştır. 1297 (1880) tarihli “Romancı ve Hayat” adlı yazısında sorduğu soru ve aradığı cevap şudur: “Roman ve hikâyeler ahlâk-ı umûmiyye için muzır mıdır, müffid midir?” (Bu arada, bu dönem içinde, ucu XX. yüzyıla kadar sarkan bir dilimde, edebiyat-ahlâk ilişkisinin kendisini en çok da modern birer tür olan roman ve tiyatrodaki gösterdiğini vurgulayalım). Midhat Efendi’nin bu konudaki yaklaşımı, devri için oldukça kapsamlı ve dikkat çekicidir. Bu hususta iki farklı görüşten söz açar:

Bazı üdebaya göre romanlar eğer insanların “ahlâk-ı hasene ve melekîyyesi”ne dair olursa faydalı, “ahlâk-ı seyyie”sine dair olursa muzırdır. Bir başka görüşe göre ise, insan ahlâkındaki kötülük ve çirkinlikler roman suretinde insanlara sunulurken insanların bu çirkinliklerden sakındırılması mümkündür

O, bir romancı olarak tavrını bu ikinci görüşten yana kor ve şöyle der:

“Eğer ahlâk-ı umûmiyye yine kendisi için nâfi veyahut yine kendisi için muzır ise, bu iki rengin ikisi dahi muharrir tarafından bi-hakkın tasvir edilmek ahlâk-ı umûmiyyeyi yine olduğu gibice kendi erbabına irae eylemek demektir. Beğendiğine imtisal, beğenmediğinden ictinab o romanları okuyanlara ait olup...”

Edebiyat-ahlâk ilişkisine dair benzer bir tutum da Namık Kemal’de görünür. O da “Lisân-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmindir” başlıklı meşhur makalesinde edebiyatı “nef-i nâs ve hayr-ı nâs” işleviyle muttasıf kılar, edebiyatın milletin ‘hüsni terbiyetine’ hizmet etmesi gerektiğini iddia eder. Şöyle der: “Hakikat-i hâlde lafzen edebiyatın me’haz-ı iştikâkı edeb ise, ma’nen edebın masdar-ı intişârı edebiyattır.”

Mizancı Mehmed Murad’dan Muallim Naci’ye dönemin diğer edebiyatçıları da durum pek farklı değildir. Bu dönem edebiyatçılarının ortak özelliği edebiyatı ahlâkîlik açısından değerlendirmeleri ve ona toplumsal değişim açısından bir misyon yüklemeleridir.

Bu misyon yükleme çabası özellikle Servet-i Fünûn (1896-1901) ve ardından gelen II. Meşrûtiyet nesilleri içerisinde değişir. XX. yüzyıla böyle gireriz. XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başının Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî gibi edebiyat oluşumları için artık edebiyat, ağırlıklı olarak, “tehzîb-i ahlâka hâdim” bir araç değil, yalnızca estetik ilkeler ile gerçekleştirilen bir amaçtır. Onlar “poésie pure” (saf şiir) ve “san’at-ı hakîki”nin peşindedirler. Millî Edebiyat akımı bu gidişten farklı bir tavırla, bir bakıma tekrar XIX. yüzyıl edebiyatçılarının görüşüne yakımlaşır. Ziya Gökalp, Mehmed Emin Yurdakul gibi kimi milliyetçi yazarların kaleminde “litterature engage” (angaje

edebiyat) kavramına yakın duran bir tutumla edebiyatı ideolojik düşüncelerin “şârih”i, millî ahlâkın yayıcısı olarak görürüz. Âkif, sanatını inancının ve milletin emrine veren, bu uğurda hatta sanatını ikinci plana atan bir “misyoner” ve idealisttir.

*“Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.”*

çılgılığı tam da bu noktada dilimize takılmalıdır.

Cumhuriyetin ilânıyla birlikte, yeni kurulan rejim, ilkelerini ve sosyal, siyasal düşüncelerini yaymak için edebiyatı da önceki dönemlerden çok daha fazla önemser ve hatta “kullanır”. Bu doğrultuda, edebiyat, eğitimde önemli bir görev üstlenir, yeni nesillerin “yeni ahlâk ve bilinç”le yetişmeleri için edebiyata ve edebiyatçıya biraz daha eğilir. CHP Halkevleri bünyesinde gerçekleştirilen edebî yarışmalar, ödüllendirmeler, ortaöğretim kurumlarında gerçekleştirilen ve önemsenen mektep temsilcileri, şiir, hikâye yarışmaları, müfredatı belirleyen metinlerin niteliği bize bunu çok açık bir şekilde gösterir.

1940’lı yıllardan sonra ise Türkiye’nin edebî, fikrî ve entellektüel ortamındaki renklenme ve çeşitlenmeye paralel bir şekilde, her düşünce, inanç yahut ideoloji kendi söylemini edebiyata da yüklemeye çalışmış, bu söylem içerisinde bir “bilinç ve ahlâk edinimi” vurgusu kendisini hep hatırlatagelmıştır.

Fakat bir yandan bunlar olagelirken, bir yandan da edebiyat ve son dönemde onun yanı sıra müzik ve bilhassa, hâlâ hatırlardadır, heykeltraşlık gibi diğer sanat alanlarında da sanat-ahlâk ilişkisi; sanat ve özgürlük, sanat ve özgünlük, sanat ve gerçeklik, sanat ve müstehcenlik gibi başlıklar altında okur-yazar çevrelerde yeniden sorgulanmaya başlandı.

Çok hızlı ve ana hatlarıyla bir dökümünü yapmaya çalıştığımız, tarihsel sürecini işaret ettiğimiz bu ilişki ve tartışmalar silsilesinde üzerinde durulan belli başlı sorular ve tartışma odakları şunlardır:

- Sanat ahlâk kurallarına uymak zorunda mıdır?
- Sanatın belirleyici ölçütleri arasında ahlakîlik vasfı da var mıdır?
- Toplumun ahlâk anlayışı, sanatkârın özgürlüğünü ve eser ortaya koyma sürecini belirlemeli midir?
- Sanat ve sanatkâr bu açıdan özgür olmalı mıdır?
- Sanat, ahlâk için bir araç olarak kullanılabilir mi?
- Ahlâk eğitimi açısından sanatın yeri ve rolü nedir?

Tartışılmayı gerektiren sorular yahut başlıklar bunlardır ve bizce bu türden soruların arkasında ideoloji ve dünya görüşü angajmanları, sosyal fayda beklentileri, “kutsal”la irtibat, pratik hayatla örtüşürme gayretleri yatmakta, itirazları ise özgürlük ve özgünlük söylemleri, bohemlik ve dokunulmazlık arayışları, dünyayı ve hayatı algılayış farklılıkları, sanatı tabulaştırma tutumları gibi çıkış noktaları belirlemektedir.

Bu tartışmaların ve konumuzla irtibatlı olarak sanat-ahlâk ilişkisinin işaret levhalarından birisini ise o meşhur ve bugüne kadar tartışılmalı “Sanat, sanat için midir, yoksa toplum için mi?” sorusu oluşturmaktadır.

Bizce bu yaklaşımlar ve takınılacak tavırlardan biri de şu olmalıdır:

Sanat ve ahlâk, birbirinden ayrı iki insanî etkinlik alanıdır. Her ikisinin dayandığı temel kavramlar, oluşum ölçütleri, kuralları ve ilkeleri vardır. Bütün sosyal oluşumlar gibi birbirlerine yaklaştıkları, birbirlerini etkiledikleri alanlar mevcut ise de, her ikisi kendi sınırları içerisinde var olurlar. Sanatın temel ilkesi estetik olma, yani güzelliştir. Ahlâk ise toplumsal platformda “iyi”nin peşindedir. Sanat, ahlâkı sınırlayamadığı gibi, ahlâk da sanatı sınırlamamalıdır. Ancak elbette her iki alan da birbirlerini sorgulayabilirler. Kendileri açısından “değerli” veya “değersiz” hükümlerini verebilirler. Sanata, sanat (estetik) açısından baktığımızda değerli veyahut değersiz olma özelliği başkadır, ahlâk açısından baktığımızda başka. Bir sanat eseri, bir toplumda mevcut ahlâk kuralları çerçevesinde değerlendirildiğinde “sakıncalı” görülebilir, ancak bu onun estetik açıdan da değersizliği olarak anlaşılmalıdır. Nitekim, bir sanat eseri bir toplumda carî düşünce kabulleri açısından değersiz, hatta sakıncalı olduğunda bu onun estetik kıymetini azaltmadığı gibi... Bakış açımız yahut çıkış noktamız ahlâk olduğunda durum başkadır, estetik olduğunda başkadır.

Bu hüküm estetik ve ahlâk ilişkisinin tartışılmasını ortaya çıkarır. Güzeli olan ahlâk dışı olabilir mi? Yahut ahlak dışı olan mutlaka çirkin midir? Her iki alanın temel kavramları ile ifade edersek, güzel olan her şey iyi midir? Çirkin olan her şey de kötü müdür? Estetik olma, çirkin olmayı dışladığı gibi, ahlâkî açıdan kötü olmayı da dışlayan bir ölçüt müdür?

Göz önünde bulundurulması gereken sorular bunlardır. Ve bizce güzel, çirkinin; iyi de kötünün mefhum-ı muhalifi olarak ele alınıp, bunlar birbirine karıştırılmamalıdır. Ancak bu takdirde Van Gogh’un yırtık-ırtık, kokmuş postal tablosu yahut Boticelli’nin “Venüs’ün Doğuşu” tablosu “güzel” olarak değerlendirilebilir. Sanatkâr, ahlâkî açıdan kötü olan bir durumu veya olayı, estetik açıdan, işlediği sanatın kriterleri açısından (meselâ edebî bir eserde dil ve üslup, yapı, biçim ve kurgu başarısı açısından) çok başarılı ve sanatsal bir nitelikte anlatabilir. O eser, sanat açısından başarılı bir eserdir. Fakat anlattığı olay, özü ve uyandıracığı etkileri açısından ahlâkî (yahut siyasî, fikrî, pedagojik, yasal vs) bakımdan riskli ve hatta zararlı olarak değerlendirilebilir. O takdirde eserin sanat dışı faktörler tarafından değerlendirilmesi, kendi sınırları içinde ayrı bir kategori teşkil eder.

Konuya tersinden baktığımızda da durum bir bakıma benzer özelliklerle karşımızdadır. Ahlâkî bir konu, durum veyahut olay, çok kaba, çirkin ve hiç de estetik olmayan bir tarzda, bir dayatma ve ilkel bir zorlama ile hayatımıza dahil edilmeye çalışılabilir. Bu da o olgunun “iyi” olmadığını bize göstermez.

Yukarıda ortaya koyduğumuz sorunlardan birisi de sanatın ahlâkî ve pedagojik amaçlar için kullanılıp kullanılmayacağı idi. Bizce bu sanatın bizzat kendisi ve gerçekleşme sürecinin dışında düşünülmesi gereken ikincil planda kalacak bir durumdur ve elbette eser ortaya konulduktan sonra insanlar onu günlük hayatın kabul ve istekleri doğrultusunda değerlendirir ve kullanırlar.

Nitekim sanat da (meselâ bir roman veyahut tiyatro oyunu içerisinde) ahlâkî kendisi için kullanılabilen bir “malzeme”, bir tema yahut konu olarak ele alabilmektedir.

Kaynakça

Ayvazoğlu, Beşir, İslâm Estetiği ve İnsan, İstanbul 1989, Çağ Yayınları, 511 s.

Kaplan, Mehmet vd., Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, c. I-IV, İstanbul 1974-1982, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Koç, Turan, İslâm Estetiği, İstanbul 2008, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 208 s.

Kuçuradi, Ionna, Sanata Felsefeyle Bakmak, Ankara 1999, Ayraç Yayınları, 133 s.

Redeker, Horst, Edebiyat Estetiği, Ankara 1986, Kuzey Yayınları, 256 s.

Shiner, Larry, Sanatın İcadı, İstanbul 2004, Ayrıntı Yayınları, 496 s.

Tunali, İsmail, Sanat Ontolojisi, İstanbul 1884, İstanbul 1974-1982, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.